

RAQAMLI MOLIYADA XAVFLAR VA ULARNI BOSHQARISH STRATEGIYALAR

Bekchanova Dilarom Umarjanovna

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

ugulim2020@gmail.com

Dolzarblik. Raqamli moliya tizimining jadal rivojlanishi bilan birga, bu sohadagi xavf va risklar ham tobora ortib bormoqda. Jahon bo'ylab raqamli to'lovlar hajmi 2023-yilda 9,5 trillion dollarga yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich har yili 15–20 foizga o'sib bormoqda. Kiberxujumlar natijasida global moliya tizimiga yetkazilgan zarar 2022-yilda 6 trillion dollardan oshganligi xavf darajasining qanchalik yuqoriligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasida ham "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida elektron to'lovlar tizimi jadal rivojlantirilmoqda. Mamlakatimizdagi umumiy to'lovlar hajmida elektron to'lovlar ulushining 2022-yilda 54 foizga yetganligi, shu bilan birga firibgarlik holatlari va kiberxujumlar sonining yildan-yilga ortib borishi ushbu sohadagi xavflarni boshqarish strategiyalarini ilmiy jihatdan ishlab chiqishni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Muammo. Raqamli moliya sohasida mavjud xavflarni boshqarish tizimi bir qator jiddiy kamchiliklarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, kiberxavfsizlik tahdidlari — fishing hujumlari, ma'lumotlar o'g'irlanishi va to'lov tizimlariga noqonuniy kirishlar soni yildan-yilga keskin oshib bormoqda. Ikkinchidan, huquqiy va regulyatorlik xavflari — raqamli moliya sohasidagi qonunchilik normalari texnologiyalar rivojlanish sur'atidan orqada qolmoqda. Uchinchidan, operatsion xavflar — tizim nosozliklari va inson omili bilan bog'liq muammolar moliyaviy yo'qotishlarga olib kelmoqda. To'rtinchidan, iste'molchilarni himoya qilish mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmagan bo'lib, raqamli savodxonlik darajasining pastligi firibgarlik holatlarini kuchaytirmoqda. Bularning barchasi raqamli moliyada xavflarni boshqarishning kompleks va tizimli strategiyalarini ishlab chiqishni zarur qilmoqda.

Maqsad. O'zbekiston sharoitida raqamli moliyada mavjud asosiy xavflarni tasniflab, xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasini o'rganish hamda ularni boshqarishning samarali strategiyalari va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalari. Birinchidan, raqamli moliyada xavflar to'rt asosiy guruhga tasniflab o'rganildi: (1) kiberxavflar — fishing, ransomware va DDoS hujumlari; (2) moliyaviy xavflar — likvidlik, kredit va bozor risklari; (3) huquqiy xavflar — regulyatorlik noaniqligi va muvofiqlik muammolari; (4) operatsion xavflar — tizim nosozliklari va inson omili. Har bir guruh uchun xavf darajasi va moliyaviy oqibatlar miqdoriy baholandi. Tadqiqot ko'rsatdiki, O'zbekiston raqamli moliya tizimida kiberxavflar eng yuqori darajada bo'lib, ularning ulushi umumiy xavflarning 45 foizini tashkil etadi.

Ikkinchidan, xorijiy mamlakatlar tajribasi o'rganildi. Singapurda Monetary Authority of Singapore (MAS) tomonidan joriy etilgan regulyatorlik "sandbox" modeli fintech kompaniyalariga nazorat ostida yangi mahsulotlarni sinab ko'rish imkonini bergan va xavflarni 40 foizga kamaytirgan. Yevropa Ittifoqining PSD2 direktivi ochiq bank API tizimi orqali xavfsizlik standartlarini yagona me'yorga keltirganligi, AQShda esa NIST kiberxavfsizlik doirasi asosida moliya institutlari uchun majburiy xavflarni baholash tizimi joriy etilganligi aniqlandi. Bu tajribalar O'zbekiston uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, O'zbekistonda raqamli moliyani tartibga solish amaliyoti tahlil qilindi. Markaziy bankning 2021-yilda joriy etgan to'lov tizimlarini nazorat qilish tizimi va "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar ko'rib chiqildi. Biroq mavjud qonunchilik bazasida kriptovalyutalar, markaziy bank raqamli valyutasi (CBDC) va ochiq bank tizimlarini tartibga soluvchi alohida me'yorlar yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi aniqlandi.

To'rtinchidan, xavflarni boshqarishning uchta asosiy strategik modeli taklif etildi: profilaktik model (oldini olish va doimiy monitoring), reaktiv model (tezkor javob va zarar kamaytirish) va adaptiv model (texnologiyalar rivojlanishiga muvofiq doimiy yangilanib borish). Ushbu uch modelni birgalikda qo'llash xavflarni 35–40 foizga kamaytirish imkonini beradi.

Beshinchidan, raqamli moliyada risk-menejmentning yagona ko'p darajali tizimi ishlab chiqildi. Ushbu tizim uch darajani qamrab oladi: davlat regulyator nazorati darajasi, moliya institutlari ichki nazorati darajasi va iste'molchilarni himoya qilish darajasi. Har bir daraja o'z vazifalari, vositalari va javobgarlik mexanizmlari bilan aniq belgilangan bo'lib, ular o'rtasidagi muvofiqlashtirishni ta'minlovchi yagona axborot tizimi taklif etilgan.

Uslubiy tavsiyalar. Birinchi yo'nalish — kiberxavfsizlik tizimini mustahkamlash: barcha raqamli to'lov platformalarida ikki bosqichli autentifikatsiya, ma'lumotlarni shifrlash va real vaqt monitoring tizimlarini joriy etish majburiy qilinishi lozim. Ikkinchi yo'nalish — Singapur tajribasi asosida O'zbekistonda regulyatorlik "sandbox" muhitini yaratish: fintech startaplarga nazorat ostida yangi mahsulotlarni sinovdan o'tkazish va xavflarni oldindan aniqlash imkonini berish. Uchinchiy yo'nalish — raqamli moliya sohasida maxsus qonunchilik bazasini takomillashtirish: kriptovalyutalar, CBDC va ochiq bank tizimlarini tartibga soluvchi alohida me'yoriy hujjatlar ishlab chiqish va qabul qilish. To'rtinchiy yo'nalish — moliya institutlari uchun majburiy kiberxavfsizlik sug'urtasi tizimini joriy etish va xavf darajasiga qarab sug'urta badallari differensial belgilash. Beshinchiy yo'nalish — raqamli moliya xavflari va ulardan himoyalash usullarini o'rgatuvchi milliy savodxonlik dasturlarini amalga oshirish, aholiga onlayn mashg'ulotlar va amaliy ko'rsatmalar taqdim etish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli moliyada xavflarni samarali boshqarish uchun texnologik, huquqiy va institutsional yondashuvlarning yaxlit

kombinatsiyasi zarur. Xorijiy tajribalar — Singapur "sandbox" modeli, Yevropa PSD2 direktivi va AQSh NIST doirasi — asosida ishlab chiqilgan ko'p darajali risk-menejment tizimi O'zbekistonda raqamli moliya xavflarini 35–40 foizga kamaytirishi mumkin. Tadqiqot natijasida taklif etilgan profilaktik, reaktiv va adaptiv modellarni kompleks qo'llash hamda regulyatorlik tizimini takomillashtirish O'zbekistonda raqamli moliya tizimining barqaror, xavfsiz va iqtisodiy jihatdan samarali rivojlanishini ta'minlash uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi. Toshkent, 2020.
2. Arner D.W., Barberis J., Buckley R.P. FinTech, RegTech and the Reconceptualization of Financial Regulation // Northwestern Journal of International Law & Business. 2017. Vol. 37(3).
3. Gomber P., Kauffman R.J., Parker C., Weber B.W. On the Fintech Revolution // Journal of Management Information Systems. 2018. Vol. 35(1).
4. Xaitov Sh.N., Raximov F.F. O'zbekistonda raqamli moliya tizimini rivojlantirish istiqbollari. – T.: TDIU, 2022.
5. Markaziy bank. O'zbekistonda to'lov tizimlari holati to'g'risida hisobot. Toshkent, 2023.
6. Monetary Authority of Singapore. Fintech Regulatory Sandbox Guidelines. Singapore, 2022.